

письменниці кінця XIX – початку XX ст., громадського діяча, майстра журналістського слова Лесі Українки. Лексико-семантичне поле “патріот”, репрезентоване у творах авторки, представлене трьома мікрополями: “патріот як такий”, “псевдопатріот” та “антипатріот”. Автор статті виділив лексеми, семеми й семи, які збагатили досліджуване поле.

Ключові слова: патріотизм, патріот, публіцистична стаття, лексико-семантичне поле, мікрополе, лексема, семема, сема.

Аннотация

Художественная публицистика, что создается писателями, характеризуется прямым вмешательством в явление жизни общества. Она формирует общественное мнение и влияет на национально-ориентированную личность. Предметом анализа в статье выступают труды известной украинской писательницы конца XIX – начало XX столетия, общественного деятеля, мастера журналистского слова Леси Украинки. Лексико-семантическое поле “патриот”, что представлено в произведениях публициста, состоит из трёх микрополей: “патриот как такой”, “псевдопатриот” и “антипатриот”. Автор статьи выделил лексемы, семемы и семы, которые обогатили исследуемое поле.

Ключевые слова: патриотизм, патриот, публицистическая статья, лексико-семантическое поле, микрополе, лексема, семема, сема.

Summary

Art publicistic, created by writers, is characterized by direct interference into phenomenon of society's life. It forms social idea, has powerful influence on national oriented persons. The subject of analyze are publicistic articles written by famous Ukrainian writer of the end of XIX and beginning of XX centuries, social activist, journalistic word master Lesya Ukrainka. Lexical and semantic field “patriot” is represented in author works, appeared by three micro-fields: “patriot as he is”, “pseudo-patriot” and “anti-patriot”. The author of the article marked lexemes, sememes and semes, which enriched researching field.

Keywords: patriotism, patriot, publicistic article, lexical and semantic field, micro-field, lexeme, sememe and seme.

УДК 81'25:82–4

Дьяченко С. М.,
аспірантка,
Таврійський національний університет
імені В. Вернадського
(Сімферополь)

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЕСЕ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Есе є одним з найбільш продуктивних жанрів у вітчизняній та зарубіжній літературі. Цей жанр надає письменнику найрізноманітніших можливостей: багатоаспектність тематики, гнучкість композиції, інтелектуальну та емоційну насиченість, можливість стилістичних експериментів. Через його синкретичний характер особливості до проблематики есе зверталися літературознавці, лінгвісти, філософи. Дослідники розглядали поняття есе як жанроутворюючу форму (Т. Адорно, Л. Я. Гінзбург, Є. П. Зикова, М. Епштейн, В. А. Канторович, Т. Лямзіна), як оповідну структуру (Д. Драрі, Є. А. Журбіна), як композиційний елемент твору (І. В. Арнольд, Р. Інгарден). В останні роки було написано ряд

дисертаційних досліджень з тематики есе (А. Л. Дмитровський, О. І. Дурова, О. Б. Іванова, І. Г. Потиліцина, Л. В. Садикова, Н. В. Славянська). Однак проблеми перекладу есе у колі їх інтересів посідають маргінальне місце.

У останнє десятиріччя, у зв'язку із тенденцією до глобалізації сучасного інформаційного простору, популярність публіцистичних текстів значно виросла, чим привернула увагу перекладознавців до вивчення проблематики цього типу текстів і викликала інтерес до вивчення есеїстичної спадщини європейської літератури. Аналіз наявних російських та українських перекладів просвітницької есеїстики засвідчив, що досить невеликий процент цих творів було перекладено на російську, а переклад на українську мову взагалі є унікальним випадком. Серед причин такого стану речей не останнє місце посідає неготовність перекладачів-практиків до рівня розвитку просвітницької есеїстики у межах філософського і літературного контексту.

Отже, **мета** статті – виявити труднощі, з якими стикається перекладач під час роботи з просвітницьким есе і запропонувати шляхи їх подолання. Мета зумовила такі **задачі**: а) встановити вимоги, яким має відповідати сучасний перекладний текст есе (далі ПТ); б) з'ясувати проблеми, які виникають при перекладі есе через застосування порівняльного лінгвостилістичного аналізу вихідного тексту (далі – ВТ) і ПТ; в) окреслити шляхи подолання цих труднощів при роботі з перекладами просвітницької есеїстики. Матеріалом дослідження слугували оригінал “An Essay concerning Human Understanding” Джона Локка [5] та його переклади – російською мовою, виконаний Н. Савіним [3, 78–582], та українською мовою, виконаний Н. Бордуковою [4].

Головною вимогою сучасного перекладознавства є збереження при перекладі форми і змісту ВТ [1, 29–33], адже перекладач – транслятор думок автора, а не їх творець, тому, окрім випадків, де специфіка читацької аудиторії та характер ВТ виправдовує застосування адаптації чи стилістичної обробки при перекладі, перекладач повинен відтворювати інваріантні ознаки ВТ, орієнтуючись на функціональні домінанти.

Попередні розвідки дозволили з'ясувати інваріантні ознаки просвітницького есе, до яких належать: 1) експліцитний характер авторської модальності; 2) домінування регулятивної функції (за Н. Б. Мечковською); 3) логіко-аргументативний стиль викладення, який виражається у використанні довгих складнопідрядних та складносурядних речень; 4) переважання у ВТ нейтральної лексики.

Аналіз перекладів виявив такі помилки при перекладі: а) на морфологічному рівні – калькування граматичних структур, неузгодженість займенникових форм із іменником; б) на лексико-семантичному рівні – буквальний переклад, калькування, втрата метафор, ігнорування архаїзмів ВТ; в) на синтаксичному рівні – синтаксичні трансформації, зміна тема-рематичних відносин у реченні, ігнорування емпатичних конструкцій та стилістичної інверсії, і, як результат, викривлення смислу, втрата ефекту роздуму та міркування, який є головною характерною рисою есе як типу тексту.

Розглянемо ці проблеми на прикладах. Обидва переклади демонструють широке застосування стратегії буквального перекладу. Так, при перекладі речення

“Let us then suppose the *mind* to be, as we say, *white paper*, void of all *characters*, without any *ideas*...” [5, 51] перекладачі вдалися до буквального перекладу словосполучення “*white paper*”, яке є важливим для розуміння подальшого тексту. В перекладах: “Отже, припустимо, що ум являє собою, мовити б, **білий папір**, без жодних знаків та ідей” (ПТ1); “Предположим, что ум есть, так сказать, **белая бумага** без всяких знаков и идей” (ПТ2) [3, 154]. Адекватним перекладом цього словосполучення в російській мові є “*чистый лист*” (рос.) – метафоричний вислів, який часто використовується при описі вихідного, незайманого стану речей. В українській мові немає такого відповідника, тому адекватним видається фразеологізм, що походить з латинської – “*табула раса*”.

Наше припущення підтверджує й аналіз екстралінгвальних даних ВТ. Дж. Локк у роздумах про розум людини наслідував Аристотеля і порівнював його безпосередньо із чистою дошкою (= табула раса) для письма у творі “Про душу” (“Про душу”, III, 430, al). Отже, еквівалент “*табула раса*” видається найбільш адекватним для перекладу “*white paper*” як українською, так, в принципі, й російською мовами.

Прикладом буквального перекладу в цьому реченні виступає також лексема “*characters*”. У ПТ1 і у ПТ2 перекладачі обрали лексичний варіант “*знаки*”, проте, зауважимо, що у даному контексті знак є притаманним писемній мові, а не мисленню. Коли ми говоримо про ментальні процеси, то серед наведених у словнику варіантів перекладу “*character*” адекватним видається “*поняття*”.

Виходячи з ПТ1 і ПТ2, не зрозуміло також, як перекладачі тлумачать поняття “*mind*” і “*understanding*”, розуміння яких має першочергове значення при перекладі думок автора. Перекладачі використовують еквіваленти ум (рос., укр.), розум (укр.) / разум (рос.), мислення (укр.) / мышление (рос.). Проте, проаналізувавши доробок всесвітньо відомих філософів минулого та сучасності, наприклад, Платона, Декарта, Лейбніца, Канта, Хайдегера, Ошо, а також філософські словники та енциклопедії, доходимо висновку, що це не тотожні поняття, хоча у науці не має однозначного їх тлумачення. Згідно словника: *Understanding* – це “*a psychological process related to an abstract or physical object, such as a person, situation, or message whereby one is able to think about it and use concepts to deal adequately with that object*” [7]. Тож, це “*психологічний процес, який має справу з абстрактними чи фізичними об’єктами, як, наприклад, люди, обставини, повідомлення, за допомогою якого людина може думати про них / мислити та користуватися поняттями / концептами, щоб відповідно взаємодіяти з цими об’єктами*” (переклад наш – С. Д.). Це засіб пізнання світу, його кінцевий результат.

Mind – це “*the complex of cognitive faculties that enables consciousness, thinking, reasoning, perception, and judgment – a characteristic of human beings, but which also may apply to other life forms*”, “*the faculty of consciousness*” [6]. Отже, це “*комплекс когнітивних здібностей, який уможливорює процеси усвідомлення, мислення, причинно-наслідкового умовиводу, сприйняття та судження; притаманний людям, однак може бути притаманним й іншим формам життя*”, “*здібність бути свідомим*” (переклад наш – С. Д.). Це “*орган*”, за допомогою

якого ми сприймаємо та осмислюємо все, що нас оточує. Кінцевим результатом цих процесів є *Understanding* – їх розуміння / оцінювання. Тож адекватними еквівалентами цих лексем, на наш погляд, видаються “розуміння (укр.) / понимание (рос.)” та “ум (укр., рос.)”.

Про буквализм можна говорити й у випадку з лексемою “*ideas*”. “*Ideі*” є кінцевим результатом процесу мислення, так би мовити його продукт. Коли ж ми говоримо про розум, про орган що сприймає та осмислює, доречніше використати еквівалент “образу”. Сприймавши їх та осмисливши, людина приходиться до їх розуміння (*understanding*), і на цьому етапі в неї виникають “*ideі*” / “думки” / “судження”. У “Вступі” Локк так пояснює це поняття: “...for the things, signified by ideas, are nothing but the immediate objects of our minds in thinking...” [5, 5]. “It being that term which, I think, serves best to stand for whatsoever is the object of the understanding when a man thinks, I have used it to express whatever is meant by phantasm, notion, species, or whatever it is which the mind can be employed about in thinking; and I could not avoid frequently using it” [5, 4]. Згідно словника Ожегова це “складне поняття, уявлення, що відображає узагальнення досвіду і виражає відношення до дійсності” (переклад наш. – С. Д.) [2].

Підсумуємо наведене вище і запропонуємо такий переклад прикладу, що розглядався: “Отже, припустимо, що **ум** – це **табула раса**, позбавлена **понять** та **образів...**” (укр.). “Таким образом, предположим, что **ум** – это **табула раса**, лишенная **понятий** и **образов...**” (рос.).

Оповідний характер тексту зумовив використання довгих складносурядних та складнопідрядних речень та частого використання займенника “*it*”. Він рідко виконує функцію підмета у безособовому реченні, частіше за все він вказує на предмет чи явище, про які згадувалося раніше. Однак перекладачам не завжди вдавалося прослідкувати цей зв'язок. Так, у реченні “*Whence comes it by that vast store which the busy and boundless fancy of man has painted on it with an almost endless variety?*” [5, 51] займенник “*it*” заміщає “*white paper*” – “чистий лист” (рос.), “табула раса” (укр.), із яким порівнюється ум/розум людини у вихідному стані. У ПТ1 читаємо “Звідкіля **дістане** той величезний запас, що його в майже безконечному розмаїтті створила діяльна й безмежна людська уява?”. Як бачимо, у реченні взагалі відсутній підмет, а використання особової форми дієслова, характерної для 3-ї особи однини робить незрозумілим, хто є виконавцем дії. У ПТ 2 у реченні присутній підмет “*Откуда он приобретает тот [их] обширный запас, который деятельное и беспредельное человеческое воображение нарисовало с почти бесконечным разнообразием?*” [3, 154], однак, він ні як не пов'язаний граматично із лексемою, яку використав перекладач для перекладу “*white paper*” у попередньому реченні оригіналу – “белая бумага”. На наш погляд, це свідчить про нерозуміння перекладачем об'єкту, який розглядається й описується автором ВТ.

Характеризуючи ВТ, варто звернути увагу на його художність, використання метафор. Їх адекватна передача необхідна для збереження естетичної та емоційно-експресивної функції ВТ. Тому при перекладі речення “*How comes it to*

be *furnished*?” [5, 51] є незрозумілим ігнорування перекладачами метафоричного використання лексеми “to furnish” – меблювати, оснащувати. У ПТ1 читаємо: “У який же спосіб він їх **одержить**?”. У ПТ2: “Но каким же образом он **получает** их?” [3, 154]. Як і в попередньому прикладі “it” стоїть замість “white paper”. Враховуючи метафоричність порівняння уму з “табула раса” (чистою дошкою), на яку наносять знаки та малюнки, яку оформлюють ними, адекватним, на наш погляд, видається переклад: “Яким чином на ній з’являються малюнки та образи? / Яким чином табула раса заповнюється малюнками та образами?” (укр.) або “Как же на ней появляются рисунки и образы? / Как же табула раса заполняется рисунками и образами?” (рос.) (переклад наш. – С. Д.).

У попередніх розробках ми говорили про художність текстів есе, що передбачає багаторазове використання різних художніх засобів для реалізації доміантних функцій – емфатичної та регулятивної. Проте аналіз ПТ1 і ПТ2 виявив ігнорування цих засобів при перекладі ВТ українською та російською мовами.

Так, для адекватного відтворення стилістичної приналежності ВТ важливим є адекватний переклад або компенсація наявних у ВТ архаїзмів “whence” (“звідки”) та “whilst” (“поки”). У ВТ читаємо: “Every man being conscious to himself that he thinks; and that which his mind is applied about **whilst thinking** being the ideas that are there...” [5, 50]. У ПТ1: “Кожна людина усвідомлює, що вона мислить, а її ум **у процесі мислення** переймається наявними в ньому ідеями”. У ПТ2: “Так как каждый человек сознает, что он мыслит и что то, чем занят ум **во время мышления**, – это идеи, находящиеся в уме...” [3, 154]. У ПТ2 еквівалент “чем занят ум во время мышления” викликає запитання: ми можемо зафіксувати факт мислення, простежити цей процес, проте чи можемо ми визначити час, коли відбувається мислення? Ум – це орган, який постійно перебуває у неспокійному стані – стані мислення. Тож не існує часу мислення та часу НЕ-мислення. Отже, варіант, запропонований у ПТ1 видається нам більш вдалим, бо він відображає синхронність процесів, що відбуваються у людському умі, та не обмежує їх за часовими показниками.

Аналізуючи попередній та наступний приклади, можна також говорити про порушення семантичного поля лексем, що обираються перекладачами. У ВТ: “These two are the **fountains** of knowledge, from whence all the ideas we have, or can naturally have, **do spring**” [5, 51]. У ПТ1 “Обидва шляхи є **джерелами** знання, з яких **постають** усі ідеї, що їх ми маємо або природним чином можемо мати”. У ПТ2: “Вот два **источника** знания, откуда **происходят** все идеи, которые мы имеем или естественным образом можем иметь” [3, 154].

Автор говорить про спостереження і про розуміння зовнішніх об’єктів дійсності та внутрішніх процесів розуму, порівнюючи їх із джерелами, фонтанами, що б’ють ключем, вирують (у ВТ: “spring”), підсилюючи значення емфатичним “do”. Тож, якщо ми говоримо про фонтани / джерела, що б’ють ключем, еквіваленти англійського “spring” – “постають” (укр.), і “происходят” (рос.) видаються некоректними з точки зору семантичної єдності висловлення.

Розглядаючи стилістичні особливості тексту, звертаємо увагу на використання емфатичних конструкцій. Так у прикладі, наведеному вище, за допомогою *“These two”* автор акцентує увагу на спостереженні та розумінні, як єдиних значущих джерел знання, що підкреслюється також використанням означеного артикля *“the”* перед лексемою *“fountains”* (“джерела”). У ПТ1 перекладач не передав емфатичну функцію цієї конструкції. У ПТ2 використання частки *“from”* сприяло привертанню особливої уваги читача до понять, що описуються. Однак, адекватним, на нашу думку, можна вважати такий переклад: *“Саме вони є виручними джерелами знань, які ми маємо чи, як правило, могли б мати; вони вирують та б’ють ключем”*.

Для реалізації домінуючих функцій ВТ автор використовує емфатичну інверсію. Наприклад: *“In that all our knowledge is founded, and from that it ultimately derives itself”* [5, 51]. У ПТ1: *“У досвіді засновується все наше знання, з цього воно врешті й походить”*. У ПТ2: *“На опыте основывается все наше знание, от него в конце концов оно происходит”* [3, 154].

Автор ВТ виділяє у передуючому реченні досвід як джерело знань і підґрунтя для розуму (*materials of reason*), а також підкреслює у наведеному прикладі його першопричинне значення для виникнення знань. Як бачимо, перекладачі ПТ1 і ПТ2 також застосували інверсію. Проте сила впливу конструкції в українському та російському варіанті значно слабша у порівнянні з англійським варіантом ВТ. Крім того перекладач ПТ1 допустив помилку у керуванні дієслова – *“засновується у досвіді”*, бо граматично коректним є варіант *“засновується на досвіді”*. Адекватним нам видається переклад: *“Саме він, досвід, є підґрунтям нашого знання, і саме з нього вони й походять”* (переклад наш. – С. Д.).

На синтаксичному рівні ПТ найбільш розповсюдженим явищем є синтаксичні трансформації, розрив довгих складносурядних та складнопідрядних речень на коротші. У ВТ читаємо: *“and by what ways and degrees they may come into the mind; – for which I shall appeal to every one’s own observation and experience”*. У ПТ1: *“а також якими шляхами та якою мірою вони туди потрапляють. Задля цього звертаюся до особистих спостережень та досвіду кожного”*. У ПТ2 *“какими путями и как они постепенно приходят в ум, причем я призываю в свидетели наблюдение и опыт каждого”*. У ПТ1 спостерігаємо поділ довгого речення на коротші, що, в свою чергу, порушує логіко-аргументативний стиль роздумів, притаманний есе, зміщує акцент з теми (*“for which”*) на рему (*“to every one’s own observation and experience”*).

Як відомо, граматична будова англійської мови не співпадає з граматичною будовою російської чи української мов. Тож для досягнення адекватності при перекладі варто уникати калькування чужомовних граматичних структур та підбирати відповідники у мові перекладу. Так, речення *“...it is past doubt that men have in their minds several ideas...”*; у ПТ1 передане як *“Поза сумнівом, у людському умі існують різні ідеї...”*, а у ПТ2 як *“то несомненно, что люди имеют в своем уме различные идеи...”*. У ПТ2 спостерігаємо калькування граматичної структури ВТ. У ПТ1 не спостерігається такого калькування, проте

буквальний переклад “*ideas*”, описаний вище, не дозволяє визнати його за адекватний. Адекватним видається переклад: “*Поза сумнівом, що в людських умах панують/існують декілька образів...*” (укр.); “*Вне сомнений, что человеческие умы наполнены некоторыми образами...*” (рос.).

Отже, аналіз демонструє, що есеїстика вимагає від перекладача-практика не тільки знань мови та способів перекладу, а також екстралінгвальних фонових знань у межах літературного та філософського контексту, уважного прочитання думок автора та розуміння інтенції тексту. Перспективним вбачається класифікація розповсюджених помилок перекладачів та розробка комплексу рекомендацій для перекладу просвітницьких есе.

Література

1. Алексеева И. С. Введение в перевод введение : [учебн. пособие для студ. филол. и лингв., фак. высш. учеб. заведений] / И. С. Алексеева. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : ИЦ “Академия”, 2004. – 352 с.
2. Идея [Электронный ресурс] // Толковый словарь Ожегова. – Режим доступа : http://slovari.299.ru/word.php?find_word=%E8%E4%E5%FF&slovar=4.
3. Локк Д. Розвідка про людське розуміння : [у 4-х кн.] / Дж. Локк ; [пер з англ. Н. Бордукової]. – К. : Акта, 2002. – Кн. 2. – 607 с.
4. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении : [в 3-х т.] / Дж. Локк ; [под ред. И. С. Нарского]. – М. : Мысль, 1985. – Т. 1. – 621 с.
5. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding: [in 3 vol.] / J. Locke. – L. : T. Tegg and Son, 1836. – 566 p.
6. Mind [Electronic resource]. – Mode of access : <http://en.wikipedia.org/wiki/Mind>.
7. Understanding [Electronic resource]. – Mode of access : <http://en.wikipedia.org/wiki/Understanding>.

Анотація

У статті характеризує вимоги до сучасного перекладного тексту, аналізуються стратегії і тактики, які використовує перекладач при перекладі британських просвітницьких есе (на прикладі “An Essay concerning Human Understanding” Джона Локка) на російську й українську мови, виявляються труднощі, з якими він стикається на морфологічному, лексико-семантичному і синтаксичному рівнях, і пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: переклад, есе, Просвітництво, Британія, Дж. Локк.

Аннотация

В статье характеризуются требования к современному переводному тексту, анализируются стратегии и тактики, которые использует переводчик при переводе британских просветительских эссе (на примере “An Essay concerning Human Understanding” Дж. Локка) на русский и украинский языки, выявляются проблемы, с которыми он сталкивается на морфологическом, лексико-семантическом и синтаксическом уровнях, и предлагаются пути их преодоления.

Ключевые слова: перевод, эссе, Просвещение, Британия, Дж. Локк.

Summary

The article characterizes the requirements to a modern text translated, analyzes the strategies and approaches used by a translator while translating a British essay (illustrated by J. Lock’s “An Essay concerning Human Understanding”) into Russian and Ukrainian, reveals the difficulties which one experience on the morphological, lexical and semantic, syntactical layers, and offers the ways to overcome them.

Keywords: translation, essay, Enlightenment, Britain, J. Lock.